

mirče elijade

(vežbe divljenja, eseji i portreti)

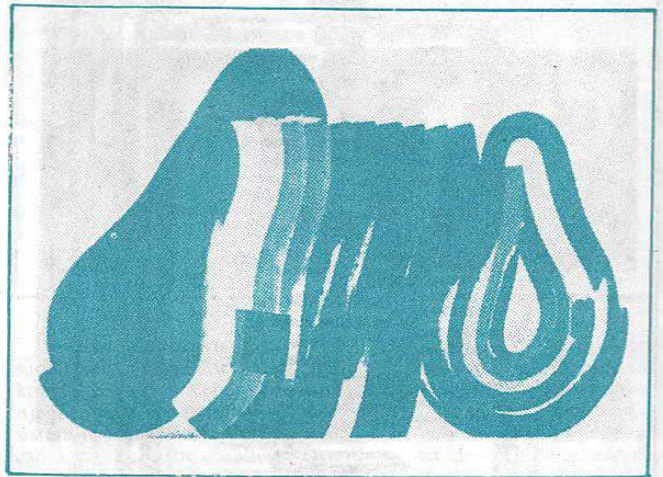
emil sioran

Elijadea sam, po prvi put, sreo oko 1932. godine u Bukureštu, gde sam upravo završavao studije filozofije. Tada je on bio idol „nove generacije“ — magična formula koju smo s ponosom prizivali. Prezimali smo „stare“, „razmažene“, odnosno one koji su prešli tridesetu. Naš misaoni učitelj je vodio kampanju protiv njih; rušio ih je jednog po jednog, udarao je gotovo uvek tačno, kažem gotovo jer bi se ponekad i prevario, kao što mu se dogodilo kada je napao Tudora Argezija (Tudor Arghezi), velikog pesnika čija je jedina krivica bila da je priznat i blagoslovljen. Bitka između generacija nam se činila kao ključ svih sukoba i eksplikativni princip svih događaja. Biti mlad za nas je značilo automatski biti genijalan. Ovakva zanesenost, reći ćete, postoji odvajkada. Bez sumnje. Ali ne verujem da se ikada otišlo tako daleko kao što smo to mi učinili. Tom zanesenošću se iskazivala, razdraživala jedna volja da se istorija ubrza, čežnja da se u nju ugradimo i da po svaku cenu prouzrokuje novinu. Mahnitost je bila u dnevnoj zapovesti. A u kome se ona otelotvorila? U nekome ko se vratio iz Indije, zemlje koja je tačno svaki put okrenula leđa istoriji, hronologiji, zbivanju kao takvom. Ne bih govorio o ovom paradoksu kada on ne bi svedočio o dubokom dvojstvu jedne crte Elijadeovog karaktera, dvojstvu potaknutom kako suštinom tako i slučajnim događajem, bezvremenskim i svakodnevnim, mistikom i književnošću. Ta dvojnost kod nega ne dovodi do razdiranja: to je njegova priroda i sreća da može živeti istovremeno ili naizmenično na različitim spiritualnim nivoima, što je u stanju da bez drame proučava ekstazu i prati anegdodu.

U vreme kada sam ga upoznao već sam bio začuden činjenicom da je mogao temeljno proučiti Sankiju (o kojoj je upravo bio objavio jedan dug članak) i interesovati se za poslednji objavljeni roman. Onda nisam prestajao da bivam očaran prizorom jedne tako rasplintute radoznalosti, tako neobuzdane koja bi kod svakog drugog, samo ne kod njega, bila morbidna. U njega nema ničeg od one mračne i perverzne upornosti manijaka, opsednutog čoveka koji se zatvara u samo jedan domen, u jedan jedini sektor i odbacuje sve ostalo kao sporedno i ništavno. Jedina njegova opsesija, za koju znam i koja se, istinu govoreći, istrošila s godinama, je opsesija poligrafa dakle anti-opsednutog par excellence, jer on je željan da se baci na bilo koju temu s neutoljivom žeđi za istraživanjem. Nikolaje Jorga, rumunski istoričar, izvanredna ličnost, fascinantna i zbudujuća, autor više od hiljadu dela, mestimično izuzetno živih, uglavnom zamršenih, loše konstruisanih, nečitljivih, punih dosetki zagnjurenih u zbrku reči — Elijade mu se divio sa strašću kao što se divio stvari, šumi, moru, poljima, samoj plodnosti, svemu što nastaje, umnožava se, ovladava i potvrđuje se. Nikada ga nije napustilo obožavanje životne snage i umeća, posebno u književnosti. Možda i preterujem, ali imam sve razloge da verujem da u svojoj podsvesti Elijade knjige stavlja iznad bogova. Za njega postoji kult knjiga a ne bogova. U svakom slučaju nikada nisam sreo nekoga ko bi ih toliko voleo kao on. Nikada neću zaboraviti grozničavost sa kojom ih je, stigavši u Pariz, sutradan po oslobodenju, dodirivao, milovao, listao; u knjižarama je klicao od zadovoljstva, služio obred; to je bila opčinjenost, idolopoklonstvo. Toliki entuzijazam podrazumeva veliki kapital u velikodušnosti, bez koje čovek ne bi mogao toliko ceniti izobilje, bujnost, raskošnost, sve one kvalitete zahvaljujući kojima duh podražava prirodu i prevazilazi je. Nikada nisam mogao čitati Balzaka; istinu govoreći, prestao sam se njime baviti na pragu mladičkog doba; njegov svet mi je zabranjen, nepristupačan, ne uspevam da u njega zađem, u njemu sam nepokoran. Koliko je puta Elijade pokušao da me preobrati! On je pročitao „Ljudsku komediju“ u Bukureštu; 1947. godine u Parizu ju je ponovo čitao; možda je opet čitao u Čikagu. Uvek je voleo opširan roman, bujan koji se odvija na više planova čineći pandan „beskrajnoj“ melodiji, voleo je masivno prisustvo vremena, nagomilavanje detalja i obilje kompleksnih i oprečnih tema; za uzvrat protivio se svemu što je u književnosti „vežba“, anemičnim i rafiniranim igrama kojima su naklonjene estete, bila mu je mrska ustajalost i ukvarenost nekih produkcija lišenih sočnosti i instinkta. Ali njegova strast prema Balzaku se može i drugačije objasniti. Postoje dve kategorije duha: oni koji vole proces i oni koji vole rezultat; prvi se vezuju za odvijanje, etape, sukcesivna izražavanja misli ili radnji; drugi za krajnji izraz, izuzimajući sve ostalo. Uvek sam naginjao, po temperamentu, poslednjima — Šanforu (Chamfort), Žuberu (Joubert), Lihtenbergu (Lichtenberg) koji vam daju jednu formulu ne otkrivajući put koji ih je do nje doveo; bilo zbog skromnosti, bilo zbog sterilnosti oni ne uspevaju da se oslobode obožavanja jezgrovitosti; sve bi hteli da kažu na jednoj

stranici, u jednoj rečenici, jednoj reči; ponekad u tome uspevaju ali retko: lakonski govor se mora pomiriti sa ćutanjem ukoliko ne želi da padne u lažno zagonetne dubine. To ništa ne menja, jer ukoliko volimo tu suptilnu formu izražavanja, ako baš hoćete sklerotičnu, teško je odvojiti se od nje i istinski voleti neku drugu. Ko se dugo bavio moralistima s mukom će razumeti Balzaka; ali može naslutiti razloge onih koji su mu naklonjeni, koji iz njegovog sveta crpu osećanje života, poleta, slobode, osećanje nepoznato ljubiteljima maksima, minornog roda u kojem se mešaju perfekcija i klonulost.

Ma koliko bila očigledna Elijadeova sklonost ka širokim sintezama, ništa manje nije jasno da bi on mogao biti izvrstan i u fragmentu, kratkom i munjevitom eseju; doista je i bio izvrstan, dokaz su njegovi prvi radovi, u onom mnoštvu malih tekstova objavljivanih kako pre njegovog odlaska u Indiju, tako i po povratku. 1927. i 1928. godine je redovno saradivao u jednom dnevnom listu u Bukureštu. Živeo sam u provincijskom gradu u kojem sam završavao srednju školu. Novine su tamo stizale u 11 sati ujutru. Za vreme odmora, žurio bih u kiosk da ih kupim i tako sam se zblizio sa nejednako čudnovatim imenima Asvagoša (Asvaghosha), Ksoma do Korosa (Ksoma de Körös) Buonajutija (Buonaiutti), Eugenija d' Orsa (Eugenio d'Ors) i toliko drugih. Daleko sam više voleo članke stranaca, jer su mi se njihova dela, koja nisam mogao naći u mome gradiću, činila misterioznim i definitivnim, a za mene je sreća bila u nadi da ću ih jednog dana pročitati. Moguće razočaranje je bilo odstranjeno, dok je za domaće pisce bilo na dohvata ruke. Koliko je erudicije, žara i snage utrošeno u te članke koji su trajali samo jedan dan. Siguran sam da su doista bili veoma zanimljivi i da im ne dižem vrednost deformacijama sećanja. Čitao sam ih kao zanesenjak, ali lucidni za-



nesenjak. Ono što sam posebno cenio bio je dar mladog Elijadea da svaku ideju učini uzbuđljivom, razarnom, da je obogati obručem hysterije, ali jedne pozitivne, stimulative, zdrave hysterije. Jasno je da ovaj dar pripada jednom životnom dobu i da, ukoliko ga čovek i nadalje poseduje, ne voli da ga ističe kada se bavi Istoriom religija. Nigde taj dar nije jače bljesnuo do u „Pismima jednom provincijalцу“ koja je Elijade napisao nakon svog povratka iz Indije, a koja su bila objavljena u nastavcima u onim istim dnevnim novinama. Čini mi se da nisam propustio ni jedno od tih Pisama, sve sam ih pročitao, ustvari svi smo ih čitali, jer su se ticala nas, nama su bila upućena. Najčešće nas je napadao i svako je čekao svoj red. Jednoga dana došao je red i na mene. Pozivao me je, ni manje ni više, da odbacim svoje opsesije, da više ne opsedam periodičnu štampu svojim posmrtnim idejama, da se pozabavim drugim problemima, a ne samo problemom smrti, mojom ondašnjom i svagdašnjom strašću. Hoću li se poviti pred jednom ovakvom opomenom? Nikako nisam bio spreman na to. Uopšte nisam prihvatao da bi se čovek mogao baviti bilo kojim drugim problemom do ovim — upravo sam bio objavio tekst o „viziji smrti u severnjačkoj umetnosti“ i nameravao sam da ustrajem u tom pravcu. Duboko u sebi, zamerao sam svom prijatelju što se ne identifikuje ni s čim, što želi da bude sve, pošto nije mogao biti nešto, sve u svemu što je bio nesposoban za fanatizam, delirijum, „dubinu“ pod kojom sam ja podrazumevao sposobnost da se prepustiš nekoj maniji i da pri tome i ostanješ. Verovao sam da biti nešto znači potpuno usvojiti neki stav i protiviti se naglim promenama i stalnim obnavljanjima. Izgraditi svet za sebe, jednu omeđenu apsolutnost i u njoj se učvrstiti, činilo mi se kao primordijalna dužnost svakog duha. To je bila, ako hoćete, ideja angažovanja, ali čiji bi jedini predmet bavljenja bio unutarnji život, jedno angažovanje u odnosu na samog sebe, a ne u odnosu na drugog. Zamerao sam Elijadeu njegovu neuhvatljivost zbog otvorenosti, pokretljivosti, entuzijazma. Zamerao sam mu, takođe, što se nije interesovao jedino za Indiju: činilo mi se da je ona

mogla, sasvim dobro, nadoknaditi sve ostalo, a baviti se nečim drugim za mene je značilo propasti. Sve ove moje zamerke su se pojavile u članku s agresivnim naslovom: „Čovek bez sudbine“ — u kojem sam se okomio na nestalnost ovoga duha kojem sam se divio, na njegovu nesposobnost da bude čovek jedne jedine ideje; tu sam prikazao negativni aspekt svakog od njegovih kvaliteta (što je klasičan način da se bude nepravedan i nepošten prema nekome), kudio sam ga što je gospodar svojih čudi i svojih strasti; što se njima koristio kako on hoće, što je zabašurivao tragiku i zanemarivao „fatalnost“. Nedostatak ovog napada je bila njegova uopštenost: mogao je biti uperen protiv bilo koga. Zašto bi jedan teoretski duh, čovek koga sami problemi traže, predstavljao heroja ili čudovište? Ne postoji nikakva suštinska srodnost između ideje i tragedije. Međutim, u to vreme sam verovao da svaka ideja treba da bude pretvorena ili promenjena u krik. Uveren da je obeshrabrenost bila sami znak buđenja, saznavanja, zamerio sam svome prijatelju da je preterani optimista i da se zanima za previše stvari, kao i da se troši u delanju koje je nespojivo sa zahtevima istinskog znanja. Pošto sam ja bio abuličan, smatrao sam sebe uznapredovanijim od njega, kao da je taj moj gubitak volje bio rezultat neke duhovne pobeđe ili neke volje mudrosti. Sećam se da sam mu jednoga dana rekao da se u nekom svom prethodnom životu morao hraniti jedino travama, čim je mogao sačuvati toliko svežine i poverenja, toliko nevinosti. Nisam mu mogao oprostiti što se osećam starijim od njega, on mi je bio odgovoran za moju mrzovolju i moje neuspehe, i činilo mi se da je svoja nadanja izgradio na račun mojih. Kako se mogao uzbuđivati u toliko različitih područja? Uvek ta radoznalost, u kojoj sam ja video demona, ili sa Svetim Avgustinom, „bolest“, to je bila ona nepromenljiva zamerka koju sam mu upućivao. Ali kod njega, to nije bila bolest, već naprotiv, znak zdravlja. A na tom zdravlju sam mu zamerio i zavidio mu, sve zajedno. No, ovde se nameće jedna mala indiskrecija.

Svakako se ne bih usudio da napišem „Čovek bez sudbine“ da me na to nije podstakla jedna posebna okolnost. Imali smo zajedničku prijateljicu, glumicu velikog talenta koja je, na svoju nesreću, bila obuzeta metafizičkim problemima. Ta napast je morala kompromitovati njenu karijeru i njen talenat. Na sceni, usred neke tirade ili dijaloga, uhvatila je obuzele bi je njene suštinske preokupacije, spopale bi njen duh i ono što je trebalo da izvede iznenada bi joj se učinilo kao nepodnošljiva beznačajnost. Njena igra je zbog toga trpela; bila je odveć postojana da bi mogla ili htela da dozvoli da se promeni. Nisu je otpustili, zadovoljili su se da joj daju male, beznačajne uloge koje je nisu mogle ni u čemu ometi. Ona je to iskoristila da bi se posvetila svojim ispitivanjima i spekulativnim sklonostima, koje je hranila strašću koju je ranije unosila u pozorište. U traženju odgovora okrenula se, u svojoj smetenosti, Elijadeu, a zatim, manje nadahnuta, meni. Jednoga dana, ne mogavši više, odbacio ju je odbivši da je ponovo vida. Došla je da mi priča o svojim razočarenjima. Potom sam je često viđao, puštao sam je da govori, slušao sam je. Bila je zanosna, doista, ali tako posesivna, tako zamorna, napadna, da sam posle svakog od naših susreta odlazio, iznuren i fasciniran, u prvi bistro da se napijem. Jedna seljanka (jer bila je samouka, iz nekog zabačenog sela) koja vam priča o Ništavilu sa nečuvanim zanosom i žarom! Naučila je više jezika, zaronila je u teozofiju, bavila se velikim pesnicima, iskusila podosta razočarenja, mada je nijedno nije pogodilo u toj meri kao poslednje. Njene vrednosti, kao i njene teskobe, bile su takve da mi se, na početku moga prijateljstva sa njom, činilo neobjašnjivim i neprihvatljivim Elijadeovo oholo ponašanje prema njoj. U mojim očima nije bilo izvinjenja za njegove postupke prema njoj, te da bih je osvetio, napisah „Čovek bez sudbine“. Kada je članak izašao na prvoj stranici nedeljnika, ona je bila oduševljena, pročitala ga je naglas preda mnom, kao da se radilo o nekom čuvenom monologu, a zatim je analizirala paragraf po paragraf. „Nikada niste napisali ništa bolje“, reče mi — deplasirana pohvala koju je dodelila samoj sebi, jer nije li ona, na izvestan način, prouzrokovala članak i obezbedila mi elemente za njega? Potom sam shvatio Elijadeov zamor i ogorčenje, kao i koliko je bio smešan moj preterani napad zbog koga Elijade nikada nije bio oštar prema meni, i koji ga je čak i zabavljao. Ovaj detalj zaslužuje pažnju, jer me je iskustvo naučilo da su pisci — svi bolju od čudesnog pamćenja — nesposobni da zaborave jednu tako očiglednu drskost.

U to vreme počeo je da drži predavanja na fakultetu za književnost u Bukureštu. Kad god sam mogao odlazio sam tamo. Srećom, žar koji je rasipao u svojim člancima pronašao sam i u njegovim lekcijama, koje su bile najnadahnutije, najtreperavije koje sam ikada čuo. Bez beleški, bez ica, ponesen vrtlogom lirске erudicije, rasipao je izobličene reči, a ipak koherentne, i naglašavane zgrčenim pokretom ruku. Jedan sat napetosti, nakon koje, pravo čudo, nije izgledao iscrpljen, a možda dista i nije bio. Kao da je posedovao veštinu da beskrajno odlaže zamor. Sve što je negativno, sve što podstiče samo-uništenje kako na fizičkom tako, i na duhovnom planu, bilo mu je onda i zauvek strano. Otuda dolazi njegova nesposobnost za rezignaciju, griznju savesti, za sva osećanja koja upliću bezizlaznost, utućenost, odsustvo budućnosti. Ponovo se možda previše zalećem, ali verujem da ukoliko i savršeno poima greh, nema nikakvog smisla za njega; suviše je febrilan za njega, odviše zatrovan mogućim. Smisao za

to imaju samo oni koji beskrajno preživavaju svoju prošlost, koji se u njoj ustaljuju bez moći da joj se otrgnu, koji sami sebi izmišljaju greške iz potrebe za moralnim torturama i uživaju u sećanju na bilo koji sramni ili nepopravljivi akt koji su počinili, a koji su baš hteli da počine. Opsednuti, da ponovo govorimo o njima! Oni jedini imaju vremena da se spuste u ponore griznje savesti, da u njima borave, da se valjaju, samo su oni načinjeni od materijala od kojeg je napravljen autentični hrišćanin; to jest, neko ko je nagrižen, opustošen, s nezdravom željom da bude prokletnik i uspevajući najzad da je pobeđi — ta pobeđa, nikada potpuna, a koja predstavlja ono što on zove „imati veru“. Od vremena Paskala i Kjerkegora mi ne možemo poimati „spasenje“ bez čitave povorke nemoći i bez tajnih naslađivanja zbog unutarne drame. Naročito danas kada je „prokletstvo“ u modi, u književnosti se već podrazumeva, želeli bismo da svi žive u teskobi i prokletstvu. Ali, može li jedan naučnik biti *proklet*? I zašto bi bio? Zar on ne zna previše stvari da bi mogao pristati na pakao, na uske krugove pakla? Manje više je izvesno da još samo mračne strane hrišćanstva bude u nama neki eho. Možda bi doista hrišćanstvo trebalo videti u *crnom*, ako hoćemo da pronademo suštinu. Ukoliko je ovakva slika, ovakva vizija istinita, Elijade je očigledno izvan ove religije. No, nije li on možda mimo svih religija, koliko po profesiji, toliko po ubeđenju: nije li on jedan od najbriljantnijih predstavnika novog aleksandrizma, koji poput starog stavlja sva verovanja u isti plan, ne mogavši usvojiti nijedno? Od trenutka kada odbaci uspostavljanje hijerarhije, koje verovanje više voliti, za koje se opredeliti i koje božanstvo prizivati? Ne može se zamisliti specijalista Istorije religija *pri molitvi*. Ili, ukoliko se i moli, on u tom slučaju demantuje svoje učenje, protivureći sebi, ruši svoje Traktate u kojima ne figurira nijedan pravi bog, u kojima su svi bogovi podjednako vredni. Usulud ih opisuje i objašnjava s talentom, ne može im udahnuti život; iscrpeo bi im sav sok, poredio bi jedne s drugima, upotrebio bi jedne protiv drugih za njihovo večno prokletstvo, a ono što bi od njih ostalo, to bi bili beskrvni simboli koje bi vernik trebalo samo da sledi, ako je uopšte tako da na ovom stepenu znanja, razuverenosti i ironije, može postojati neko ko odista veruje. Mi smo svi, s Elijadeom na čelu, ovakvi vernici, svi smo mi religiozni duhovi bez religije.

S francuskog prevela
Ljiljana Jeremić

pismo fernandu savateru

emil sioran

Pariz, 10. decembra 1976.

Dragi prijatelju,

Novembra ste me, prilikom vašeg prolaska kroz Pariz, zamolili da saradujem u spomen-knjizi posvećenoj Borhesu. Moja prva reakcija je bila negativna; druga... opet negativna. Zašto veličati Borhesa kada to već čine silni univerziteti? Nevolja *priznatosti* obrušila se na njega. On je zasluživao više. Zasluživao je da ostane u senci, u području nezapazivo, da bude neuhvatljiv i nepopularan kao što je u nijansa. Tada bi bio na svom pravom mestu. Posvećenje je najgore od kazni — za pisca uopšte, a posebno za pisca njegove vrste. Od trenutka kada ga svako citira, nemogućno ga je više citirati, ili — ako se to radi — imamo utisak da se samo uvećava masa njegovih „poštovalaca“, njegovih neprijatelja. Oni koji bi hteli po svaku cenu da budu pravilni prema njemu, u stvari ubrzavaju njegov pad. Zastajem, jer ako bih produžio u ovom tonu — na kraju bih se sažalio nad njegovom sudbinom. No, sva je prilika da se on sâm njoj predaje.

Verujem da sam vam jednom rekao da sam se toliko zanimao za njega zato što je on predstavljao uzorak onog dela čovečanstva koji je na putu da iščezne, i koji je utelovljivao paradoksnu sedeoću bez intelektualnog zavičaja, nepokretnog pustolova koji se oseća lagodno u mnogim kulturama i književnosti, vrhunsko i proketo čudovište. U Evropi, kao na sličan primer možemo se setiti jednog Rilkeovog prijatelja, Rudolfa Kasnera, koji je početkom stoleća objavio prvorazredni rad o engleskoj poeziji (taj rad me je, čitajući ga za vreme poslednjeg rata, podstakao da počnem da učim engleski jezik... i) i govorio s divnom žestinom o Sternom, Gogolju, Kjerkegoru, kao i o Magrebu ili Indiji. Dubina i erudicija ne idu zajedno; on je, međutim, uspeo da ih pomiri. Pravi univerzalni duh kojem je nedostajala jedino ljupkost; zavodljivost. A u tome se Borhes pojavljuje upravo kao nadmoćniji: zavodnik bez premea koji je uspeo da bilo o čemu da je reč, čak i najstrmoglavijem umovanju, prida nešto neopipljivo, vazdušasto, *čipkano*. Jer, sve je kod njega preobličeno *igrom*, nekim plesom munjevitih otkrića i tananih sofizama.